

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Выготский Л. С.* Собр. соч. в 6-ти томах. – Т. 5. Основы дефектологии. – М.: Изд-во Акад. пед. наук, 1983. – 369 с.
2. Журнал Министерства народного просвещения. «О совместном образовании слепых созрячими». – П. – 1917. - № 1.
3. Земцова М.И. Пути компенсации слепоты в процессе познавательной и трудовой деятельности. – М.: Изд. АПН РСФСР, 1956. – 419 с.
4. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського, фонд 34.
5. Резолюции по докладам 2-го Всероссийского съезда по социально-правовой охране несовершеннолетних. – М. – 1924.

УДК 371.015

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ШКІЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ

Найдьонова Г.О.

Інститут корекційної педагогіки та психології
НПУ імені М.П.Драгоманова

Стаття присвячена проблемі вивчення шкільної дезадаптації у сучасній науці. Авторка аналізує основні теоретичні підходи до дослідження шкільної дезадаптації, виділяє переваги та недоліки кожного з них. Вивчення шкільної дезадаптації пропонується на підставі гуманітарно-психологічного підходу.

Статья посвящена проблеме изучения школьной адаптации в современной науке. Автор анализирует основные теоретические подходы к изучению школьной дезадаптации, выделяет преимущества и недостатки каждого из них. Изучение школьной дезадаптации предлагается на основе гуманитарно-психологического подхода.

The article is devoted to the problem of school disadaptation in the modern science. The authoress analyze the basic theoretical approaches to the investigation of the school disadaptation, advantages and deficiencies of each approach are also exposed. School disadaptation research is proposed on the basis of humanitarian-psychological approach.

Ключові слова: шкільна дезадаптація, медико-біологічний, соціально-дизадаптивний, соціально-педагогічний, соціально-психологічний, гуманітарно-психологічний підходи, принцип активності особистості.

Ключевые слова: школьная дезадаптация, медико-биологический, социально-дизадаптивный, социально-педагогический, социально-психологический, гуманитарно-психологический подходы, принцип активности личности.

Key words: school disadaptation, medical-biological, social-disadaptive, social-pedagogical, social-psychological, humanitarian-psychological approaches, activity approach.

Проблема навчання, адаптації дітей та підлітків до школи є однією з найбільш актуальних у сучасному суспільстві. Вимоги шкільного навчання, навчальні програми, що постійно змінюються, реформи у освітній галузі, безперечно, потребують від дитини певних психологічних особливостей для успішної взаємодії у системі освіти. Адже формування гармонійної особистості дитини, турбота про її психічне здоров'я є найважливішим соціальним завданням суспільства. Саме тому необхідним є всебічне вивчення дезадаптації як явища, що перешкоджає повноцінному особистісному розвитку учня та ускладнює навчально-виховний процес.

На жаль, останнім часом можна відзначити зростання кількості дітей із ознаками шкільної дезадаптації, що виражаються у порушенні орієнтування у шкільному житті та навчальній діяльності, непродуктивній взаємодії з учителями та однолітками, низькому рівні здатності до регуляції власної діяльності, неуспішності, високій шкільній тривожності тощо. Тому проблема попередження, раннього діагностування та вчасної корекції шкільної дезадаптації є надзвичайно актуальною.

Метою нашої роботи є на основі аналізу досліджень проблеми шкільної дезадаптації окреслити гуманітарно-психологічний підхід її вивчення.

Усвідомлюючи складний та комплексний характер цієї проблеми, медична, педагогічна та психологічна науки вивчають поняття шкільної дезадаптації, її причини, розробляють свої критерії, способи діагностики та корекції. У дослідженнях із медичною спрямованістю у якості причин шкільної дезадаптації виступають біологічні

чинники, такі як особливості нервової системи, пологові травми, спадковість тощо (О.А.Глушкова, О.І.Попова, 1983; Д.І.Ісаєв, Б.Н.Воронков, 1984; Л.Н.Винокуров, 1984; та ін.). Педагогічні дослідження виділяють такі чинники шкільної дезадаптації як несформованість навичок навчальної діяльності та мотивації навчання у молодших школярів (О.В.Новікова, 1985; О.Л.Венгер, 1989 тощо). У якості причин шкільної дезадаптації в психології виділяються індивідуальні особливості особистості дитини, особливості сімейних відносин, особливості процесу навчання, спрямованість як дитини, так і педагога (Н.А.Березовий, Я.Л.Коломенський, 1975; І.Н.Невський, 1986; та ін.).

Розбіжності у розумінні чинників дезадаптивних станів школярів призвели до існування різних підходів до попередження та корекції цих станів, що робить застосування багатьох корекційних програм недостатньо ефективним. Отже, необхідним є комплексний підхід до попередження та корекції шкільної дезадаптації.

На теперішній час існує декілька підходів до розгляду поняття шкільної дезадаптація, її причин та способів подолання. *Медико-біологічний підхід* розглядає шкільну дезадаптацію як порушення пристосування особистості школяра до умов навчання у школі, яке виступає проявом психічної дезадаптації у дитини у зв'язку з певними патологічними факторами (М.В.Вроно, 1984; В.В. Ковальов, 1984). При такому розумінні шкільна дезадаптація виступає як розлад у рамках вектора «хвороба/порушення розвитку чи поведінки». Тобто шкільна дезадаптація розглядається як явище, через яке проявляється певна патологія розвитку та здоров'я. Шляхом корекції такого стану є лікування, що призводить до формування установки на дитину як хвору.

Другий, *соціально-дизадаптивний* підхід визначає шкільну дезадаптацію як багатофакторний процес зниження та порушення здатності дитини до навчання внаслідок невідповідності умов та вимог навчального процесу, найближчого соціального середовища її психофізіологічним можливостям та потребам (А.А.Северний, 1995). У даному підході основними чинниками дезадаптації виступають, з одного боку, особливості дитини (її неможливість реалізувати свої здібності та потреби через особистісні причини). З іншого боку, це особливості мікросоціального оточення та неадекватні умови навчання у школі. На відміну від попереднього підходу дизадаптивний підхід має свої переваги, які полягають у аналізі соціального та особистісного аспектів відхилень у навчанні. Труднощі у шкільному навчанні розглядаються як порушення адекватної взаємодії з будь-якою дитиною. Все це дозволяє виділити групи дітей з ризиком виникнення та розвитку шкільної дезадаптації (наприклад, діти-сироти, діти-жертви насилля, діти зі стійким фізичним/психічним дефектом тощо), адже у даному підході говориться про існування індивідуальних відмінностей у соціальних і природних можливостях дітей. Соціально-дизадаптивна парадигма також створює методологічну базу для впровадження у освітній простір таких понять як «соціальна та педагогічна реабілітація», «реабілітаційний простір» для учнів із особливими освітніми потребами, а також для організації взаємодії спеціалістів різного профілю при наданні психолого-педагогічної допомоги дітям з особливими потребами та побудові реабілітаційного простору.

Але соціально-дизадаптивний підхід, крім своїх переваг, має і певну обмеженість. Вона полягає, в першу чергу, у нормативному розгляді процесу соціалізації дитини. По-друге, у процесі соціалізації на перший план виходить успішність-неуспішність пристосування до певного середовища (сімейного, освітнього тощо). Це нівелює особистісну активність дитини у формуванні власної позиції у навчальному процесі, знижує значення усвідомлення власного вибору та власної активності у міжособистісних відносинах.

Третій, *соціально-педагогічний підхід*, вважає шкільну дезадаптацію переважно соціально-педагогічним явищем, у формуванні якого провідне значення мають сукупні педагогічні та власне шкільні фактори (Г.Ф. Кумаріна, 1995, 1998). У цьому випадку у якості чинників шкільної дезадаптації виступає невідповідність педагогічних вимог до дитини її можливостям їх задовольнити, певні особливості педагога, атому числі і емоційне вигорання тощо.

Четвертий, *соціально-психологічний підхід* розглядає шкільну дезадаптацію як складне соціально-психологічне явище, сутність якого полягає у неможливості для дитини «знайти своє місце» у просторі шкільного навчання, де її будуть приймати такою якою вона є, зберігаючи та розвиваючи свою ідентичність, можливості для самореалізації та саморозвитку. Психічний стан дитини та психологічна складова відносин під час навчання («сім'я – дитина школа», «дитина - вчитель», «дитина - однолітки», «індивідуальні технології навчання - технології навчання, що використовуються у школі») є основним спрямуванням цього підходу.

Може здатися, що соціально-психологічний підхід є певною модифікацією попереднього, соціально-дизадаптивного підходу. Але, на відміну від нього, соціально-психологічна парадигма щодо шкільної дезадаптації не вважає необхідним, що дитина має вміти пристосовуватись. У якості вихідного положення у аналізі проблеми шкільної дезадаптації послідовники соціально-психологічного підходу не стільки дитину, яка проходить процес адаптації/дизадаптації до навчального середовища, скільки своєрідність її буття як людини та життєдіяльності в цей період її розвитку. Як справедливо вказує Н.В.Вострокнутов, при такому розумінні шкільної дезадаптації її аналіз ускладнюється, адже необхідно врахувати фіксовані переживання, що формуються у взаємопересічних відносинах, вплив актуальної культури та попередній досвід стосунків [1]. Дослідник пропонує назвати таке розуміння шкільної дезадаптації гунітарно-психологічним.

При гуманітарно-психологічному розумінні проблеми шкільної дезадаптації вона розглядається не лише через призму біологічних, соціальних та педагогічних чинників, а це проблема особистісно значимого конфлікту, що формується в особливій сфері буття людини – у її соціальному (шкільному) житті при наявності певних стосунків із іншими людьми [1; 2; 3]. Це дозволяє подолати обмеженість розглянутих раніше редукціоністських підходів (загально медичного, соціально-дизадаптивного, педагогічного тощо), а також зведення всієї багатоманітності такого складного явища шкільної дезадаптації до психічних розладів.

У такому випадку шкільна дезадаптація постає як соціально-психологічне та соціально-педагогічне явище неуспішності дитини у навчальній сфері, що пов'язане з суб'єктивно нерозв'язним для неї конфліктом між вимогами освітнього середовища та найближчого оточення та її психофізичними можливостями та здібностями, які відповідають віковому психічному розвитку. При такому тлумаченні шкільна дезадаптація виступає не ознакою патологічного стану, а психологічною та педагогічною проблемою.

Саме такий психологічний підхід до проблеми шкільної дезадаптації спрямовує нашу увагу на аналіз та допомогу при наявності конфліктних відношень дитини (дитина-батьки, дитина-однолітки, дитина-вчитель, дитина-школа, дитина-її психічне та фізичне здоров'я, самооцінка).

На нашу думку, розглянуті вище підходи можна поділити на дві групи. До першої групи підходів можна віднести медико-біологічний, соціально-дизадаптивний, соціально-педагогічний та соціально-психологічний підходи. Дослідники першої групи вважають, що процес адаптації до школи визначається впливом соціальних стереотипів, норм, установок, які особистість пасивно засвоює. Отже, особистість змушена пристосовуватись до цих соціальних стандартів та діяти у відповідності з ними. Таким чином, дана група підходів стоїть на позиції пасивного, некритичного прийняття особистістю соціальних стандартів та наступної її активності саме на основі цих стандартів. Особистість постає як об'єкт маніпулювання з боку суспільства, а не як активний діяч, який самостійно обирає лінію поведінки у освітньому середовищі.

Отже, можна припустити, що при такій позиції проблема шкільної дезадаптації розв'язується на основі своєрідного протиставлення індивіда суспільству. В такому випадку індивід постає як пасивний об'єкт маніпулювання з боку суспільства, якому нав'язуються певні стереотипи, норми, установки. Але таке протиставлення створює перешкоди вивченню психічного життя дитини в цілому та процесу її адаптації до суспільства, зокрема.

Наступна група підходів (до якої належить, в першу чергу, гуманітарно-психологічне розуміння шкільної дезадаптації) спирається на базові принципи психологічної науки, які втілюються, наприклад, у діяльнісному підході. У цьому підході психіка та свідомість, їх розвиток та формування вивчаються в процесі предметної, практичної, перетворюючої діяльності, як невід'ємна її складова. Згідно одного з варіантів розуміння діяльнісного підходу (О.М.Леонт'єв, 1972) психіка та свідомість не просто формується та проявляється в діяльності суб'єкта, а „живе” в ній, бо вона „вбудована” в діяльність та нерозривно існує з нею. Психіка та діяльність не протиставляються як внутрішнє та зовнішнє, тому вони є невід'ємними одна від одної.

Людина за своєю природою є соціальною істотою, вона стає особистістю лише у соціумі в процесі здійснення певної сукупності відношень, які є за своєю природою суспільними. Регуляція цих відношень передбачає наявність свідомості та самосвідомості, без яких ці відношення не можуть бути реалізовані. Таким чином даній групі підходів знімається опозиція „особистість-суспільство”, в рамках якої особистість розглядається як така, що протягом всього життя перебуває у режимі споживання, засвоєння культури. Це відбувається за рахунок вивчення „особистості в суспільстві”, тобто такої, яка активно оволодіває суспільними здобутками заради створення свого власного способу життя. Іншими словами, у другій групі підходів знайшла свій розвиток ідея активного ставлення до власного буття у навчальному просторі, самовизначення щодо нього, ідея активності, суб'єктності відносно нього. Принцип активності в такому випадку реалізується у зв'язку з життям суб'єкта, в контексті його діяльності. Це є тим основним моментом, який друга група підходів може запропонувати для дослідження проблеми шкільної дезадаптації на відміну від першої групи. Таким чином, на відміну від першої групи, де не враховано аспект активності, суб'єктності особистості, друга група робить на ньому особливий акцент.

Проведений аналіз різних підходів до розв'язання проблеми шкільної дезадаптації дозволяє сформулювати основні завдання діагностики, корекції та профілактики шкільної дезадаптації. Для цього необхідним є визначення базових методологічних основ, які у гуманітарному, особистісному підході втілюються у соціально-психологічній концепції шкільної дезадаптації [1]. Для розуміння шкільної дезадаптації у межах даної концепції потребує: знання соціальної ситуації розвитку та життєдіяльності дитини; аналізу її провідного, нерозв'язного, системоутворюючого для шкільної дезадаптації конфлікту; оцінки психофізичного розвитку, індивідуально-психічних і особистісних якостей, характеру провідних відносин та особливостей реагування у кризовій ситуації та на особистісно значущий конфлікт; аналізу умов провокування, поглиблення чи стримування процесу шкільної дезадаптації.

Таким чином, можна зробити висновок, що проблема шкільної дезадаптації вивчається в різних напрямках і аспектах. Обраний нами гуманітарно-психологічний підхід для вивчення проблеми шкільної дезадаптації видається нам найбільш перспективним. Для того, щоб зрозуміти механізми виникнення, розвитку, а також коригування шкільної дезадаптації за допомогою психологічних засобів необхідно розкрити те, заради чого дитина здійснює навчальну діяльність, зрозуміти дійсний смисл, що стоїть за її життєвими мотивами, цілями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вострокнутов Н.В. Школьная дезадаптация: основные понятия, пути и средства комплексного сопровождения ребенка с проблемами развития и поведения /Н.В. Вострокнутов // Школьная дезадаптация. Эмоциональные и стрессовые расстройства у детей и подростков. - М.: 1995. - С. 8–11.
2. Комар Т. О. Особливості соціально-психологічної дезадаптації студентів з обмеженими можливостями та їх психокорекція.- Автореф.дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна психологія» / Т.О. Комар. —Хмельницький, 2005. — 20 с.
3. Федоришин Г.М. Психологічні детермінанти шкільної дезадаптації підлітків / Автореф.дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна психологія» / Г.М. Федоришин. — Рівне, 2002. — 19 с.

УДК 159.922.76-056.262(477)(092)

ВНЕСОК К.Ф. ЛЕЙКО В СТАНОВЛЕННЯ ТИФЛОПСИХОЛОГІЇ

А.В.Орлов

Стаття відображає основні психологічні типи сприйняття незрячими навколишнього середовища, котрі були розроблені, на основі власного досвіду інспектором Харківського училища для сліпих К.Ф. Лейко. Ці розробки лягли в основу навчання та виховання незрячих протягом цілого століття.

Статья отображает основные психологические типы восприятия незрячими окружающего мира, которые были разработаны на основе собственного опыта инспектором Харьковского училища для слепых детей К.Ф.Лейко. Данные разработки стали основой обучения и воспитания незрячих на протяжении целого столетия.

The article represents the basic psychological types of perception blind of environment, which were worked out, on the basis of his own experience by the inspector of Kharkiv school for blind K. Leiko. These developments underlay studies and education of blind during a whole century.

Ключові слова: психологічний тип, тип сприйняття, слуховий тип, дотичний тип, моторний тип, Харківське училище для сліпих, класифікація психологічних типів незрячих

Ключевые слова: психологический тип, тип восприятия, слуховой тип, осязательный тип, моторный тип, Харьковское училище для слепых, классификация типов незрячих

Key words: psychological mode, mode of perception, acoustic mode, tactual mode, motoric mode, Kharkiv institute for blind, classification of types of blinds.

Наприкінці ХІХ на початку ХХ століття розпочала своє становлення система навчання та виховання незрячих, що сприяло розвитку мережі училищ для сліпих. Збільшення кількості училищ сприяло розвитку методики навчання незрячих, що, в свою чергу, сприяло розробці наукових положень тифлопсихології. В цьому напрямку багато вчених, які переймалися проблемами сліпих, просувалися самостійно, кожен вивчав психологію незрячих на основі власної практичної діяльності. Одним з таких вчених став інспектор Харківського училища для сліпих К.Ф.Лейко, який узагальнюючи свої спостереження, розробив психологічні типи сприйняття незрячими учбового матеріалу та навколишнього світу.

Кіндрат Федорович Лейко залишив помітний слід в історії тифлопедагогіки України і Росії. Його статті, проекти, педагогічні твори стали класичними для педагогів всього світу, їх вивчають студенти дефектологічних факультетів та інститутів. Науково-організаційну діяльність К.Ф.Лейка можна розділити на два напрямки: соціально-громадська діяльність та психолого-тифлопедагогічна, наукова спрямованість.

Названі напрямки діяльності К.Лейко досить умовні, оскільки він всю свою творчу енергію спрямовував на питання комплексного вивчення життя незрячих дітей не тільки в Харкові, але й в усій країні. Як педагог - науковець К.Лейко постійно удосконалював свій досвід, ділився з ним на сторінках видань, описуючи психологію